O‘ZBEKISTONDA OILANING KONSTITUTSIYAVIY ASOSLARI

Asqarov Axbor G‘ayratovich
Sarbon universiteti “Huqiqiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
asqarovaxbor4@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20268215

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonda oilaning konstitutsiyaviy asoslari yangi tahrirdagi Konstitutsiya, Oila kodeksi, xotin-qizlar va bolalar huquqlarini himoya qilishga oid qonunchilik hamda so‘nggi islohotlar bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilinadi. Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini sifatida nafaqat ijtimoiy-ma’naviy institut, balki konstitutsiyaviy-huquqiy himoya obyekti sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi oilaga oid konstitutsiyaviy normalarning mazmunini, ularning amaliy-huquqiy ta’sirini va zamonaviy davlatchilik sharoitidagi rivojlanish yo‘nalishlarini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Maqolada normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv, tarixiy-mantiqiy izohlash va ilmiy adabiyotlarni sistemalashtirish metodlari qo‘llandi.

Kalit so‘zlar: oila, Konstitutsiya, oilaviy huquq, nikoh, er-xotin tengligi, bolalar huquqlari, ota-ona mas’uliyati, davlat muhofazasi, gender tenglik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ СЕМЬИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье анализируются конституционные основы семьи в Узбекистане в неразрывной связи с Конституцией в новой редакции, Семейным кодексом, законодательством о защите прав женщин и детей, а также современными государственными реформами. Семья рассматривается не только как социально-нравственный институт, но и как объект конституционно-правовой охраны. Цель исследования состоит в научном раскрытии содержания конституционных норм о семье, их практико-правового значения и основных направлений развития в условиях современного государства. В работе применены нормативно-правовой анализ, сравнительно-правовой подход, историко-логическое толкование и систематизация научной литературы.

Ключевые слова: семья, Конституция, семейное право, брак, равенство супругов, права детей, ответственность родителей, государственная защита, гендерное равенство, социальная поддержка.

CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE FAMILY IN UZBEKISTAN

Abstract

This article analyzes the constitutional foundations of the family in Uzbekistan in connection with the newly revised Constitution, the Family Code, legislation on the protection of women and children, and recent state reforms. The family is examined not only as a social and moral institution, but also as an object of constitutional and legal protection. The main purpose of the study is to reveal the content of constitutional norms concerning the family, their practical legal significance, and the directions of their development in the context of modern statehood. The research applies normative legal analysis, comparative legal method, historical-logical interpretation, and systematization of scholarly literature.

Keywords: family, Constitution, family law, marriage, equality of spouses, children's rights, parental responsibility, state protection, gender equality, social support.

KIRISH

Oila har qanday jamiyatning huquqiy, ma'naviy va demografik barqarorligini belgilaydigan asosiy ijtimoiy institutdir. O‘zbekiston sharoitida oilaning konstitutsiyaviy asoslari milliy qadriyatlar, inson huquqlari, ijtimoiy himoya va huquqiy davlat tamoyillari bilan uzviy bog‘liq. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "Oila, bolalar va yoshlar" alohida bob sifatida mustahkamlangani mavzuning dolzarbligini yanada oshirdi. Konstitutsiyaning 76-moddasida oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini ekani hamda jamiyat va davlat muhofazasida turishi belgilangan. Ushbu norma oilani shunchaki shaxsiy munosabatlar majmui emas, balki konstitutsiyaviy ahamiyatga ega institut sifatida baholaydi.

Bugungi globallashuv sharoitida oilaviy munosabatlar turli ijtimoiy, iqtisodiy va axborot omillari ta'sirida yangicha mazmun kasb etmoqda. Migratsiya, bandlik, raqamli kommunikatsiya, yoshlarning nikohga tayyorgarligi, ajrimlar soni, bolalar tarbiyasida ota-onaning roli, xotin-qizlar huquqlarini kafolatlash va zo‘ravonlikka qarshi kurash masalalari oilaning huquqiy asoslarini qayta anglashni talab etadi. Yangi O‘zbekistonda inson qadrini ulug‘lash g‘oyasi oilaviy munosabatlarda ham er-xotin, ota-ona va farzandlar manfaatlarini muvozanatli himoya qilishni taqozo qiladi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida so‘nggi yillarda oilani mustahkamlash, xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, bolalar huquqlarini ta'minlash va ijtimoiy himoyani kuchaytirishga qaratilgan normativ-huquqiy baza izchil rivojlanmoqda. 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmon oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlash ishlarini jadallashtirishga qaratilgani bilan muhim ahamiyatga ega. 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmon bilan tasdiqlangan "O‘zbekiston — 2030" strategiyasida sog‘lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, har bir fuqaro salohiyatini ro‘yobga chiqarish hamda ijtimoiy adolatni ta'minlash vazifalari belgilangan. Mazkur islohotlar oilaning konstitutsiyaviy himoyasi faqat deklarativ emas, balki amaliy davlat siyosatining tarkibiy qismi ekanini ko‘rsatadi.

Oila kodeksi nikoh tuzish, uni tugatish, er-xotin, ota-ona va bolalar o‘rtasidagi shaxsiy nomulkiy hamda mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy hujjat sanaladi. Kodeksda oilaviy munosabatlarda fuqarolarning teng huquqliligi, nikohning ixtiyoriyligi, bolalar manfaatlarining ustuvorligi va oilaga noqonuniy aralashuvga yo‘l qo‘yilmasligi kabi prinsiplar ifodalangan. Bu prinsiplar Konstitutsiyadagi oila muhofazasi haqidagi normalarni tarmoq qonunchiligi darajasida rivojlantiradi.

METODOLOGIYA

Maqolani tayyorlashda normativ-huquqiy tahlil yetakchi metod sifatida tanlandi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning XIV bobi, Oila kodeksi, "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonun, "Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonun, Prezident farmonlari va strategik hujjatlar mazmunan o‘rganildi. Ushbu yondashuv oilaning konstitutsiyaviy maqomi bilan tarmoq qonunchiligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash imkonini berdi. Qiyosiy-huquqiy metod orqali Yevropa mamlakatlari, MDH davlatlari va O‘zbekiston huquqiy tajribasi o‘rtasidagi umumiylik va farqlar baholandi. Yevropa huquqiy maktabida oila shaxsiy avtonomiya, inson qadr-qimmati, tenglik va bolalar manfaatlari bilan bog‘liq holda talqin etiladi. Germaniya, Fransiya va Skandinaviya mamlakatlarida oilani himoya qilish nafaqat nikohni muhofaza qilish, balki ota-onalik majburiyatlarini qo‘llab-quvvatlash, bolaga doir qarorlarda uning manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yish, ijtimoiy xizmatlar orqali oilaning barqarorligini ta'minlash bilan ifodalanadi. Parsons, Goode va Giddens kabi olimlar oilani

jamiyatning ijtimoiylashuv, hissiy qo‘llab-quvvatlash va avlodlar davomiyligini ta’minlovchi tizim sifatida izohlagan.

MDH huquqshunosligida M.V. Antokolskaya, L.M. Pchelintseva, M.V. Baglay, S.A. Muratova kabi tadqiqotchilar oilaviy huquqning konstitutsiyaviy asoslari, nikohning erkinligi, ota-onalik huquqining mazmuni va bolalar manfaatlarini himoya qilish masalalarini keng o‘rganganlar. Ularning ilmiy qarashlarida oila huquqi fuqarolik huquqi bilan yaqin aloqada bo‘lsa-da, mustaqil ijtimoiy-huquqiy mazmunga ega ekani ta’kidlanadi. Bu yondashuv O‘zbekiston tajribasida ham ahamiyatli, chunki oilaviy munosabatlar shaxsiy, mulkiy, axloqiy va ijtimoiy jihatlarning birligidan iborat.

O‘zbekiston olimlari orasida A.X. Saidov, H.R. Rahmonqulov, Z.M. Islamov, M.X. Rustamboyev, G‘.B. Shoumarov va boshqa tadqiqotchilar huquqiy davlat, konstitutsionizm, oilaviy munosabatlar, shaxs huquqlari va milliy qadriyatlar masalalarini turli yo‘nalishlarda yoritganlar. Ularning ishlari oilaga oid konstitutsiyaviy normalarni milliy davlatchilik, inson huquqlari va jamiyat ma’naviyati bilan bog‘lab tahlil qilishga asos yaratadi. Metodologik jihatdan maqolada kontent-tahlil, tizimli yondashuv, tarixiy-mantiqiy izohlash va umumlashtirish usullari birgalikda qo‘llanildi.

TADQIQOTLAR TAHLILI

Oilaning konstitutsiyaviy asoslarini o‘rganishda birinchi e’tibor Konstitutsiyaning 76-moddasiga qaratiladi. Ushbu moddada oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini deb e’tirof etilishi oilaning davlat tomonidan himoya qilinadigan ijtimoiy institut ekanini anglatadi. Moddada nikoh O‘zbekiston xalqining an’anaviy oilaviy qadriyatlari, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligiga asoslanishi belgilangan. Bu qoida oilaviy munosabatlarning majburlash, kamsitish yoki tengsizlikka emas, balki erkin iroda va huquqiy tenglikka tayanuvchi mexanizm orqali shakllanishini kafolatlaydi.

Konstitutsiyaning 77-moddasi ota-onaning farzandlar oldidagi mas’uliyatini, voyaga yetgan va mehnatga layoqatli farzandlarning ota-onalari haqida g‘amxo‘rlik qilish majburiyatini belgilaydi. Mazkur norma oila ichidagi huquq va majburiyatlarni bir tomonlama emas, balki avlodlararo mas’uliyat tamoyili asosida ko‘radi. 78–80-moddalar bolalar, yoshlar, onalik va bolalikni muhofaza qilishga oid konstitutsiyaviy kafolatlarni kuchaytiradi. Natijada oilaning huquqiy mazmuni er-xotin munosabatlari bilan cheklanmay, bola huquqlari, ota-onalik burchi, ijtimoiy himoya va yoshlar kamoloti bilan boyiydi.

Oila kodeksi konstitutsiyaviy qoidalarni amaliy huquqiy mexanizmlarga aylantiradi. Kodeks oilaviy munosabatlarda fuqarolarning teng huquqliligini, nikoh tuzishning ixtiyoriyligini, er-xotinning oiladagi tengligini, ota-onaning bolalar tarbiyasidagi majburiyatlarini, aliment, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik institutlarini tartibga soladi. Oila kodeksining kuchi shundaki, u Konstitutsiyadagi umumiy prinsiplarni kundalik hayotdagi huquq va majburiyatlarga aylantiradi. Masalan, ota-onaning bolalar sog‘lig‘i, jismoniy, ruhiy, ma’naviy va axloqiy kamoloti haqida g‘amxo‘rlik qilishi kodeksda aniq majburiyat sifatida mustahkamlangan.

Xotin-qizlar huquqlarini kafolatlovchi qonunlar oilaning konstitutsiyaviy asoslarini yanada mustahkamlaydi. 2019-yilda qabul qilingan gender tenglik haqidagi qonun va tazyiq hamda zo‘ravonlikdan himoya qilishga oid qonunlar oilaviy munosabatlarda kamsitish, majburlash, zo‘ravonlik va huquqiy tengsizlikka qarshi muhim himoya mexanizmlarini yaratdi. Oilaning barqarorligi faqat an’anaviy qadriyatlar bilan emas, balki oila a’zolarining sha’ni, qadr-qimmati, xavfsizligi va huquqiy imkoniyatlari kafolatlanganda ta’minlanadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tahlillar O‘zbekistonda oilaning konstitutsiyaviy asoslari bir necha darajada shakllanganini ko‘rsatadi. Birinchi daraja — Konstitutsiyaviy daraja bo‘lib, unda oila

jamiyat va davlat muhofazasidagi asosiy bo‘g‘in sifatida e’tirof etiladi. Ikkinchi daraja — tarmoq qonunchiligi darajasi; Oila kodeksi va maxsus qonunlar konstitutsiyaviy tamoyillarni aniq huquqiy munosabatlarga tatbiq etadi. Uchinchi daraja — davlat siyosati darajasi; Prezident farmonlari, strategiyalar va davlat dasturlari oilani ijtimoiy-iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash, xotin-qizlar faolligini oshirish, yoshlarni tarbiyalash va bolalar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Konstitutsiyaviy himoyaning muhim natijasi oilaviy munosabatlarda tenglik tamoyilining kuchayishidir. Nikohning ixtiyoriy rozilikka asoslanishi, er-xotinning teng huquqliligi, jinsga ko‘ra kamsitishga yo‘l qo‘yilmasligi oila ichidagi huquqiy madaniyatni oshirishga xizmat qiladi. Amaliyotda bu tamoyil nikoh tuzish, mulkiy munosabatlar, farzand tarbiyasi, ajrim holatlari va ijtimoiy yordam masalalarida muhim ahamiyatga ega. Oilani himoya qilish faqat uni saqlab qolish degani emas; himoya tushunchasi oila a’zolarining huquqlari, xavfsizligi va erkin rivojlanishini ham qamrab oladi.

XULOSA

O‘zbekistonda oilaning konstitutsiyaviy asoslari davlat, jamiyat va shaxs o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarning eng muhim yo‘nalishlaridan birini tashkil etadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning XIV bobida oila, bolalar va yoshlar alohida konstitutsiyaviy qadriyat sifatida mustahkamlangani oilaga nisbatan yondashuvning mazmunan yangilanganini ko‘rsatadi. Oila endilikda faqat ma’naviy qadriyat yoki ijtimoiy an’ana sifatida emas, balki inson huquqlari, ijtimoiy adolat, davlat muhofazasi va fuqarolik jamiyati barqarorligi bilan bog‘liq konstitutsiyaviy institut sifatida talqin etiladi. Bu holat huquqiy davlat qurilishida oilaning o‘rni nihoyatda muhim ekanini anglatadi.

Maqolada olib borilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, O‘zbekiston Konstitutsiyasida oilaga oid normalar bir nechta asosiy tamoyilga tayanadi: oilaning jamiyatning asosiy bo‘g‘ini sifatida e’tirof etilishi, nikohning ixtiyoriy rozilik va teng huquqlilikka asoslanishi, davlatning oilani muhofaza qilishi, ota-onaning farzandlar tarbiyasi uchun javobgarligi, bolalar manfaatlarining ustuvorligi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash majburiyati. Bu tamoyillar Oila kodeksi, gender tenglikka oid qonunchilik, xotin-qizlarni zo‘ravonlikdan himoya qilish mexanizmlari va Prezident farmonlari orqali amaliy mazmun kasb etmoqda. Qonunchilikdagi bunday uyg‘unlik oilaviy munosabatlarni tizimli tartibga solish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). Yangi tahrir. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. (1998). Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. (2019). O‘RQ-562-son.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. (2019). O‘RQ-561-son.
5. Mirziyoyev, Sh. M. (2022). Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. PF-87-son Farmon.
6. Mirziyoyev, Sh. M. (2023). “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. PF-158-son Farmon.
7. Saidov, A. X. (2021). Inson huquqlari va konstitutsiyaviy islohotlar. Toshkent: Inson huquqlari bo‘yicha milliy markaz.
8. Rahmonqulov, H. R. (2018). Fuqarolik huquqi va oilaviy munosabatlarning nazariy masalalari. Toshkent: TDYU nashriyoti.

9. Islamov, Z. M. (2020). Konstitutsiyaviy huquq nazariyasi. Toshkent: Adolat.
10. Rustamboyev, M. X. (2019). Huquq nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: TDYU nashriyoti.
11. Shoumarov, G‘. B. (2016). Oila psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi.
12. Антокольская, М. В. (2016). Семейное право. Москва: Норма.
13. Пчелинцева, Л. М. (2017). Семейное право России. Москва: Норма.